

ДНЕВНИЦИ И СПОМЕНИ
ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

**ДНЕВНИЦИ
И СПОМЕНИ
ЗА ИЛИНДЕНСКО-
ПРЕОБРАЖЕНСКОТО
ВЪСТАНИЕ**

ИЗДАТЕЛСТВО НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ
СОФИЯ-1984

МИХАИЛ НИКОЛОВ РОЗОВ

Михаил Розов е роден на 25 август 1874 г. в с. Бобища, Костурско. По професия е учител. Учителствувал е в Дойран, Воден и Костур. Бил е ръководител и касиер на Костурския революционен район през 1901—1902 г. През Илинденско-Преображенското въстание е член на Костурското горско начальство. Починал е на 1 август 1934 г. във Варна.

Петък, 29 август 1903 г.¹ Поради тревожните известия, получени през нощта, още в здрача на утрото, по-голяма част от отряда, се разви в проточена колона на изток от Блатото, а центърът измести се някъде между местностите Оджов камък и камънаците над Голямата падина. Отрядът е поставен един вид под пара, която готовност се диктува от нуждата в момента — ако турците предприемат настъпление и претърсване в планината, да можем ги изненадаме.

Всички въстаници са под пълно бойно въоръжение. Няколко души селяни, нарочно задържани в лагера, разнасят хляба на въстаниците. На всеки четник се пада по пешник и половина, а сирене — според случая, на кой колкото се завари. Хлябът е от чиста планинска ръж, с която се хранят болшинството села от двете страни на Вич. Дажбата е повече от 10 оки, която тежина всички намираме не само за излишна, но още и невъзможна за побиране в торбите, които са приготвени за по-малко съдържание. Повече от триста пешника хляб остана неизползуван и захвърлен из вчерашния ни бивак.

Поради предстоящото отпътуване на отряда във от Костурско, наредено е: всякой войвода да събере и тури в известност числеността на четата си, бойното въоръжение, амуниция и облекло, които данни били необходими, за да се види на какво може да се разчита, с какво може да се разполага и каква сила въобще представляваме. В по-горните редове от настоящите ми бележки споменах, че отрядът е съставен от центровете чети на Горна Кореща и Пополе, а именно: Блациката, Загорицката и Кономладската, комплектувани от четници из селата на Блацикия, Загорицкия и Кономладския центрове и в които центрове влизат по отделно следните села:

Загорицкия център: Загоричани, Олища, Бъмбоки, Бобища, Команичево — Горно и Долно, Черилово и Горенци.

Блацкия център: Блаца, Черешница, Бапчор; Вишени, Шестеово, Апоскеп, Сетома, Тиолища, Кондороби, Орман Маняк, Костур и Прекопана.

Кономладския център: Кономлади, Жервени, Поздивища, Дреновени, Габреш, Брезница, Статица, Турие и Черновища.

Горните центрове дадоха на Костурско повече от 1200 души въстаници, които взеха участие в боевете при: Клисура, Биглища, Бигла, Невеска, Кайнако, Гулината, Вишени, Локвата, Дреновени и др. През време на горните боеве селските чети не останаха по-назад от своите събратя от центровите чети и от който двубой те излезнаха много разстроени, поради което принудиха се да се слеят с центровите. Тези последните след 15 август почнаха да нарастват в една внушителна сила, която по настоящем има следния състав.

Блацката центрова чета до 15 август имаше 122 души след боя при Гулината нарастна с Вишенската чета. 32“

Блацката центрова чета до 15 август имаше	122 души
след боя при Гулината нарастна с Вишенската чета	32 “
Бапчорската чета	68 “
Блацката “	6 “
Черешницката “	3 “
Шестеово и Тиолища	5 “
Кондороби и Апоскеп	3 “
	<hr/>
	239 “

Загорицката центрова чета (Мати няма сведения) по настоящем брой

Загорицката селска чета	47 “
други чети от същия район	11 “
	<hr/>
	176 “

Кономладската центрова чета броеше до 15. VIII 116 души от 15 до 27. VIII увеличи се с

Кономладската селска чета	37 “
новопристигнали четници от същия център	21 “
	<hr/>
	207 “

Понастоящем отрядът възлиза на 622 души, под прямото началство на Лазар Поптрайков и под войводството на:

1. Иван Попов, войвода на Блацката центрова чета.
  2. Мати Иванов, войвода на Загорицката центрова чета.
  3. Васил Котев, войвода на Кономладската центр[ова] чета.
- Селски войводи: Дим[итър] Чембера, Йор[дан] Рашайков, Ставро — районен ръководител. Така комплектуван отрядът произлизаше от хора с разни манталитети, уровен и интелект, и занятие. Всички годни от 15—35 г. да носят оръжие влизат

в състава на тая мозаична армия. Изключително селяни, в нея влизаха... Нямахме само даскалите.

Въоръжението на отряда е следното: 103 маузерови пушки, 1 мартинка, 15 манлихерки, а останалите 597 пушки са „Гра“. Към същите пушки има 7000 маузерови патрони, 60 мартинови, 920 манлихерови и 3520 патрони „Гра“. Към горното въоръжение, всеки четник с пушка „Гра“, носи в торбата си по една ока барут, 200 капсули, 100 куршума, 1 бомба и две пачки динамит. Това е въоръжението на отряда, с което ще предприеме нападение на турските сили и където и да ги намери, във от Костурско, стига с това да не се пречи на оперативния план на отделните райони.

Облеклото е формено, но разнообразно по качество и цвят. То се състои от куртка и панталони. Куртката е с легната яка, а панталоните са до коленете. Обути сме с дълги до коленете чорапи и арнаутски опинци, обковани с клинци. Гола глава, а за завивка имаме и гуна. През кръста въстаникът има патрондаш, по който са накачени патроните, а на неговата лява страна виси малка кутийка за вазелин (смазката), с когото си чистим пушките, кърпа и сапун, манерка за вода.

Освен горното облекло и въоръжение, всеки въстаник има на гърба си торба от две половини, в първата от която съхранява резервния си въоръжен материал от бомби, динамит, куршуми, барут и капсули, а във втората част за дълбок резерв държи няколко фелки пексимет, сол, обикновен хляб, според случая и нуждата, малко сирене, захар и често пъти и печено месо. В същата торба по-интелигентните четници, изключително ученици, държат и няколко листа бяла хартия, молив, тетрадка или книги за прочит.

Духовната храна за интелигенцията на отряда, която е изключително от ученици е свършено занемарена. Инициативата да се намира в отряда някоя книга за прочит е инициатива на отделния четник и никой не се интересува какво четеш и кога четеш, стига да не си караул. Тя е най-оскъдната. В целия отряд имаме за четиво три книги, а именно: една „Христоматия“ от III клас, „Отечествена география“, тоже за трети клас от Кънчев и „Водолечение“, от германския пастир Кнайп. Тези три книги служат за четиво на голяма част от четниците. Учебниците с нищо не ползват учениците, на които им са станали отвратителни и по които учебници, според думите на Анастас Лазов са получавани много двойки, трябва да се отдадат на публично изгаряне. „Водолечението“ никого не интересуваше и никой няма нужда от неговите наставления. Изобщо, казано библиотеката на отряда е оскъдна.

В най-оскъдно положение се намира санитарната служба. Всичката тая маса от 622 души, тръгнали на бран е изоставена на съдбата си — „живей или умри!“. Среден път между

живота и смъртта не признава. Понятието „ленени кърпи, сестри засмени“, червен кръст и докторски грижи са за нас утопични понятия из областта на литературата и фантазиите.

Когато състоянието на ранения четник е безнадеждно, излишно е да поддържа той в себе си вярата за живот. Предпочита минутно душевно съсредоточение и водим от съзнанието си, онова фанатизирано въстаническо съзнание, което не признава компромис между позора и живота. До един от отряда предпочитат да се самоубият, отколкото да паднат в турски ръце. Това е тяхното възпитание, това е тяхното революционно разбиране, на които не един път Костурско е давало своята дан. На това фанатическо възпитание Лазар Поптрайков посвети волните, неизвестни за широкия свят куплети:

„Заради нази кръста червени
не ще положи грижи свещени.
Лекари млади, връзки ленени
няма за нашата снага ранена.

И милосърдна сестра засмяна
раната с билки не ще погърска.
С милия поглед, с уста румена
не ще пренесе и нам превръзка.

В болници модни, в кровати меки
не ще отдъхнат млади юнаци.
Както във войните, що води всякой,
при нас няма бели байраци.

Тежко и горко тоз който падне
ранен дълбоко в тези сражения!
Вместо човешка милост да найде,
ще го последват зверски мъчения.

Ето защо и бунтовника пада
от своя курушум без ни да тръпне,
вместо да моли той за пощада,
вместо свещена клетва да стъпне“.

В речника на отряда подобни благотворителни термини като: лазарети и болници, разни доктори и милосърдни сестри не съществуват. Благотворителното влияние на тая хуманитарна женевска институция, която след боя при Солферино, постави основите на Червения кръст и се стреми да внесе между воюващите повече хуманност, великодушие и човещина, изключва нас. Въстаникът е динамична сила, която руши разбиранията на съвременната държавническа управа и чертае

утрешните граници на материка. За въстаника и до днес не се намериха хора с повече човечност и великодушия. За тях няма Дунанта, няма Нантешел, които да издигнат гласа си за справедливост и повече човещина, когато търпението е опряло до щика на тирана. За нас няма Фон Сутнер, няма Джон Браун, които да разбудят обществеността. Няма човека, който през 1876 г. канеше европейската съвест на съд пред малкото дете в утробата на майката. Ето защо въстаникът е излязъл на полесражението, въоръжен не с модерното въоръжение на съвременните армии, нито пък с приспособленията за по-леко и безопасно понасяне страданията и неволите в тая борба, а с единственото средство, което най-вече плаши тираните — смъртта.

В целия отряд имаме само две санитарни торби, които се различават от другите по това, че те са кожени и че по средата им е изрисувана емблемата на Червения кръст. А относно съдържанието няма какво да се говори. То е толкова нищожно, че ако уважаваме себе си уместно би било да не се практикуват. В едната чанта имаме няколко бинта от ленен плат, малко едифор и една малка тулумба за промиване на рани, а в другата, плюс това което има в първата, още и малко соблюмат, който разтваряме според нуждата. Това е аптеката на отряда.

И трите чети имат по едно бойно знаме, поверено им от революционните центрове, които представляват и пред които всички четници са се клели за вяност към идеите и целите на въстанието. Взели са участие в боевете при Клисурса, Биглица, Бигла и Псодери, Кайнак, Гулината, Порта, Невеска, Вишени и др. Пребродили са на няколко пъти Костурско и от боевете по диплите си носят пораженията от вражески куршум. Загорицкото знаме е продупчено от три куршума и единият ъгъл (десният, долната страна) скъсан, но не откъснат, блацкото знаме е продупчено от седем куршума и всред средата оцапано с кръв при боя на Гулината от четниците (убити) Орлов Атанас и Сидов Андрей, които паднаха при същия бой и върху чиито тела, шепа техни другари, за да почетат тяхната памет, покриха ги за две минути със знамето. Кономладското знаме е пронизано от 18 куршума, а една граната при боя при Бигла отнесе и разкъса средната част. И трите знамена са художествено изработени, творба на костурските даскалицы от с. Смърдеш, Загоричани и Шестеово. По форма те са еднообразни: Блацкото и Кономладското с ясночервен фон от две платна, а ъглите им украсени със сърмени кис-

ки, а Загорицкото с по-тъмночервен фон. По големина са различни. Кономладското знаме е с размери (приблизително) 1,10 метър на 1,50 м. На едната страна е извезана млада мома с разгънатата сабля в ръка, а под краката си тъпче полумесяца. На другата страна с коприна е извезан безсмъртният куплет от Ботевата „Молитва“:

„Вдъхни всеки му, о Боже,
любов свята за свобода
та като въстане роба,
в редовете на борбата
да си намера и аз гроба“.

Блацкото знаме е по големина и форма еднакво с това на кономладската и със следното съдържание по неговите страни: паднал въстаник върху когото млада мома поставя венец, а на другата страна, с копринена нашивка е написан куплетът от Ботевата балада „Хаджи Димитър“:

Тоз който падне в бой за свобода,
той не умира,
него жалеят, небо и земя, звяр и природа
и певци песни за него пеят.“

Загорицкото знаме е по-малко от останалите две.

Знаменосци на горните знамена са следните лица: на блацкото знаме е четникът Христо Лексов от с. Кондороби, на кономладското — Новачко Котев от с. Кономлади, а на загорицкото — Ив. Калгатронов, от с. Загоричани. Знаменосците на първите две знамена са от началото на въстанието, а оногova на загорицкото е втори. Първият знаменосец бе Гогата Попхристов от с. Команичево, падна убит след боя при Кайнак (14 август). Към всяко знаме и неговия знаменосец се числят и по двама асистенти, които придружават знамената при големите приеми и боевете. Във време на бой знамената се поставят в средата на позицията, обкръжени от знаменосците, техните асистенти и всичките четници. През време на отстъпление пред знамената, върви усилен авангард, който отваря път, а след авангарда ред четници, според наличността на четата, знамето охранявано отзад от всички останали четници. Цялата чета в подобни случаи е с наложени ножове на пушките, готови да сложат главите си, обаче да не допуснат пленяването на светинята на четата, знамето. И трите знамена, които придружават отряда са преживели критически моменти, в които самоотвержеността на въстанниците спаси честта на четите и знамето от поругаване. При боя на Бигла (4 август), дето турците като бесни налитаха да пленят кономлад-

ското знаме, то бе спасено от 6 храбреци, които сложиха главите си и паднаха под ударите на турците и в който бой войводата на четата Митре Влаха, сам водеше защитниците на знамето към смърт, докато и той падна ранен, наедно с други 3 души. Загоричкото знаме при боя при Кайнак, дето двадесет хилядната армия на Хусейн паша в устремен марш помете слабата защита на позицията и застави въстаниците да се оттеглят на по-солидни позиции, падна убит знаменосецът Гогата Попхристов, пада и знамето, което се подема от следващите след него въстаници, които го изнесоха на безопасно място. Блацикото знаме пада в още по-рисковано положение при боя на Гулината на 14 август, и в който бой, изпратената Блацика центрова чета да отдаде отпор на настъпващия противник към Върбица цял час и половина отблъскваше напъните на турците в местността Дробоко, с надежда, че загоричката центрова чета, която е заела Рамна, пази техния гръб. Настъпа е страшителен, обаче устрема да се спрат турците и обезсили техния напън е удивителен. Никой от позициите не мръдва, а започнала се беше една настървеност от улорство, пред което турската настървеност намери гранитния камък, в който се разби. Подири други пътища, които въстаниците мислят, че с наши ръце ще съумеят да ги защитят, но напразно. Турците се явиха в гръб на блациката чета и почват да заемат Гулината от където решени са да нанесат поражението навреме са забелязани. Обаче въстаниците са малко, а те са безброй, които никакви куршуми не плашат, решени са да заемат върха. Почва се едно надпреварване, кой по-скоро ще достигне новата позиция и спаси отстъплението на четата. Всякой устремил поглед, усилие и стремеж по-скоро да се отблъснат турците от Гулината, която почнала беше да се заема от тях. Нарездането на войводата е излишно, инстинкта води цялата чета към единствено за спасение място и всред град от маузерови куршуми, те, четниците вървят с темпо на нуждата към целта. Върхът е зает, дето веднага със заемането се почна ужасно изстребителен бой. Защитниците на Гулината са едва половината чета, с малки части от загоричката центрова чета, към които се присъединяват пристигащите от Дробоки четници. В тоя устрем на четата да завладее главната позиция води ръкопашен бой за спасяване на знамето. Падат убити Цильо Младенов, Трайко Милевски, раняват в краката Андрей Сидов от Бобища, Лексо раняват в раменете, раняват в ръката самия знаменосец и знамето се поема от четника..., който развявайки знамето бърза да го пренесе в главната позиция дето се води усилен бой, който цели да задържи турците до пристигането на останалите четници, които отстъпват от първата позиция на Дробока. Неустрашим със стойка на храбрец Хл. Шемшеваров върви между град от кур-

шуми. Повалят се другарите му от загорицката центрова чета: Атанас Орлов и Н. Грънчаров. Пред него е засада. Остават малцина. Призовава в тоя съдбоносен час за него и знамето силата на бомбата. Сваля раницата, изкарва от нея една пачка динамит и убива турчина, а другарите му избягват. Знамето е спасено. Понятието за знамето в отряда е свято. Нещо вродено има в отряда относно значението на знамето и всякой с гордост разправя за преживелиците през тези епохални боеве, когато четите държаха своя изпит по отношение разбиранията си за неприкосновеността на тези въстанически светини. Нека се гордеят костурските даскалицы, че под диплите на техните бездушни творби умират с усмивка на уста младежи великани, в техните творби и под чиито дипли виждат, че се ражда свободата на Македония...

ЦДИА, Ф. 771, оп. 1, а. е. 84, л. 13—16. Оригинал. Машинопис.

БЕЛЕЖКА

¹ Поместен е текст само за един ден от дневника.